Висвітлив також І. Франко сутність і перипетії дискусії щодо формули "література для домашнього вжитку", приписуваної М. Костомарову. Думка про творення окремої літератури для народу і окремої для інтелігенції, зауважував він, належить М. Драгоманову і з його легкої руки підхоплена в Україні. І. Франко критикував погляд ученого на простолюд як апріорно менш розумний, називає його покликом плодити "бика наполовину чоловіка і чоловіка наполовину бика" [4: т. 35: 370–377]. М. Костомаров же в Україні виступив адептом та інспіратором цієї пропозиції, що знайшла багато прихильників. Серед причин І. Франко зазначив, що український рух 70-х років уже не вміщався "в тісних рамках партикулярних зусиль вчених". З'явилася потреба осмислити українську дійсність, дати їй широку програму дій. Добиваючись реформ у ліберальному дусі, надіючись на цім ґрунті знайти місце для вільного культурного розвитку і підтримку російського прогресивного руху, українці "не предрешая будущего, принимали мысль Костомарова создавать на украинском языке литературу и науку "для домашнего обихода", т. е. элементарного обучения и просвещения народа, даже требуя для более просвещенных классов литературы и науки на русском языке" [4: т. 41: 142–143].

Мають рацію сучасні дослідники, які добачають у позиції М. Костомарова, неодноразово поганьбленій своїми й загроженій чужими, тактику дій, а не стратегію мислення. Приводом затяжної дискусії став, отже, не сам принцип, а термін, невиразні та неусвідомлені багатьма інтерпретації якого кидали й кидають тінь на спадщину М. Костомарова. Оцінки І. Франка з віддалі років цю позицію реабілітують, визначають адекватне розуміння трудів М. Костомарова саме "для домашнього вжитку", місце подвижника української ідеї в пантеоні її славних діячів.

Література:

1. Архівні документи Валуєвського циркуляру та їх сприйняття / Переднє сл. В. Яременка // Дніпро. – 2001. – № 1.
2. Грушевський М. Науково-публіцистичні та полемічні писання Миколи Костомарова. – К., 1928.
3. Дзюба І. Шевченко і Хом'яков // Дзюба І. З криниці літ: Тритомовик. – К., 2001. – Т. 2.
4. Франко І. Зібр. творів: У 50-ти томах. – К., 1976–1986.

Іван Паславський (Львів)

Антоній Ангелович в оцінці Івана Франка

Серед ювілейних дат 2006 року 150-літній ювілей Івана Франка заслужено займає центральне місце. Та є ще одна цьогорічна річниця, яка, хоч і не дорівнює за значущістю до Франкового ювілею, все ж заслуговує на відзначення, принаймні

в Галичині. Маємо на увазі ювілей Антонія Ангеловича – визначного церковного й освітнього діяча, першого предстоятеля відновленої 1807 року Галицької митрополії. У квітні цього року минуло 250 років від дня його народження.

Ми не випадково згадуємо про ювілей А. Ангеловича на святочній академії, присвяченій І. Франкові. Великий Каменяр цікавився постаттю А. Ангеловича, давав оцінки його епосі та йому самому. Але про це докладніше йтиметься трохи далі, а поки що скажемо дещо більше про особу і діяльність першого галицького митрополита нового часу.

А. Ангелович народився 14 квітня 1756 року в підльвівському селі Гриневі, тоді Бобрецького повіту, а тепер Пустомитівського району, в священичій родині [2]. Студії проходив у львівській єзуїтській академії та віденській греко-католицькій семінарії Барбареум (Barbareum), де здобув наукове звання доктора богослов'я. На священика був рукоположений 2 квітня 1783 року тодішнім львівським єпископом Петром Білянським. З 1796 по 1808 служив єпископом-ординарієм перемишсько-самбірським. Після відновлення Галицької митрополії, був призначений митрополитом. На галицький митрополичий престіл урочисто вступив 25 вересня 1808 року. Помер у Львові 9 серпня 1814 року і був похований на Городецькому цвинтарі (існував приблизно там, де тепер Привокзальний ринок. У середині XIX ст. був закритий).

На основі дотеперішніх досліджень про А. Ангеловича можна дати менш-більш об'єктивну характеристику його ролі та місця в суспільно-політичному житті Галичини на зламі XVIII–XIX ст., в історії української церкви взагалі [8].

Отож, у найбільшу заслугу А. Ангеловичеві дослідники ставлять те, що справу відновлення Галицької митрополії, яка постала на порядок денний одразу після переходу Галичини під владу Австрійської монархії, він довів до успішного кінця.

Не менш важливим моментом, який ставить А. Ангеловича на видне місце в історії греко-католицької церкви, є його подвижницька духовно-освітня діяльність: він був співорганізатором, ректором і довголітнім професором Генеральної духовної семінарії (заснована 1783), професором і ректором Львівського університету (1796–1797 навчальний рік), викладачем і опікуном "Руського інституту" (Studium Rutenum (1787–1809 роки)). Заслугою А. Ангеловича перед українською богословською наукою дослідники вважають те, що він читав лекції з догматики по-українськи, що, без сумніву, було викликом часові, позаяк рівень розробки української наукової термінології (в тому числі богословської) перебував тоді в зародковому стані.

Як видно з попередніх досліджень про А. Ангеловича, уся його діяльність, – чи то у сфері організаційно-церковній, – чи то на ниві розбудови духовної освіти, – була підпорядкована одній меті: утвердити самобутність греко-католицької церкви, скріпити її помісний статус, піднести культурний рівень духовенства і зміцнити таким способом українство в Австрійській імперії. У цьому смислі історичне значення його діяльності виходить за межі Галичини. За умов, коли в Російській імперії українське православ'я було позбавлене будь-яких ознак самостійного церковно-

го життя, будучи повністю поглинене синодальним московським православієм, зміцнена завдяки енергійним заходам А. Ангеловича та його однодумців греко-католицька церква залишалася чи не єдиною хранительницею давньої київської церковної традиції, набуваючи поступово всеукраїнського значення. Тому постать митрополита А. Ангеловича всеціло вписується в контекст історії усієї української церкви і належить усьому українському народові.

Таким постає А. Ангелович з досліджень давніх і новіших істориків. Ми навмисне дещо докладніше зупинилися на цих загалом позитивних характеристиках діяльності і служіння А. Ангеловича, бо були й інші, часом діаметрально протилежні оцінки його особи.

У листі до М. Драгоманова від 19 березня 1888 року І. Франко повідомив, що на запрошення редакції чеського енциклопедичного словника Otto, який саме почав виходити в Празі, він написав кілька гасел про українських діячів і письменників, і що збирається написати для цього видання "трохи довшу річ" про А. Ангеловича [4: т. 49: 151–152]. Цей намір І. Франка свідчить, що постать першого галицького митрополита нового часу будила в ньому живе зацікавлення. Однак намір І. Франка написати "трохи довшу річ" про А. Ангеловича так і залишився лише наміром. У відповідному томі й у відповідному місці словника Otto статті про А. Ангеловича немає [7]. Немає цієї статті і в додатковому томі на букву "А", який вийшов у Празі 1930 року. Отже, на жаль, запланована І. Франком стаття про А. Ангеловича таки не побачила світу. Чи була вона взагалі написана? Очевидно, що ні. Чехословацькі дослідники творчих зв'язків І. Франка з чеськими виданнями М. Мольнар і І. Мундякова, вивчивши архів наукового словника Otto в Празі, дійшли висновку, що 1888 року співпраця І. Франка з цим виданням перервалася, бо вже "наступного року Івана Франка тричі ув'язнювали" [6: 167].

Але якщо заповіджена І. Франком "трохи довша річ" про А. Ангеловича не з'явилася на сторінках словника Otto і не була виявлена в його архіві, то, може, вона не була туди з якихось причин надіслана і збереглася в особистому архіві письменника? Далебі, опис архіву І. Франка, що зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка в Києві, не фіксує жодного рукопису, чи хоч би начерку сподіваної статті про А. Ангеловича [3].

Це не означає, однак, що постать А. Ангеловича залишилася поза увагою вченого. У розлогій розвідці "Нариси з історії української літератури в Галичині", яку він написав по-польськи й опублікував у варшавському журналі "Głos" 1888 року, І. Франко присвятив А. Ангеловичеві та його епосі достатньо уваги.

І треба сказати, що як про епоху А. Ангеловича, так і про нього самого І. Франко висловлювався вкрай негативно. Він відніс добу А. Ангеловича до "найсумніших часів у русинському письменстві" [4: т. 27: 136], і категорично заявляє, що митрополит "українцем-патріотом не був". Натомість він звинуватив А. Ангеловича в надмірному австрійському патріотизмі, твердячи, що той був більше відданий Відневі ніж Римові [4: т. 27: 135].

Необхідно зазначити, що формально для таких звинувачень І. Франко мав певні підстави. А. Ангелович справді був щирим австрійським патріотом, чого, зрештою, не приховував, і що відкрито декларував. До нас дійшли численні документи, які засвідчують, що в боротьбі Австрії проти французької загрози він однозначно став на бік Австрії, писаним і усним словом виступав на захист її державних інтересів. Однак цей австрійський патріотизм галицького митрополита, як нам здається, був спонуканий не якимсь його дрімучим ретроградством чи особистим корисливим інтересом, а зумовлювався об'єктивними історичними обставинами, в яких опинилася Галичина на зламі XVIII–XIX ст. Після багатовікового польського панування, яке допровадило сливе до повного економічного і культурного виродження корінного українського етносу, Галичина щасливим збігом обставин ввійшла до складу держави, де панував закон і порядок. Нова віденська влада, як відомо, провела низку радикальних реформ для покращання економічного і культурного становища галицьких русинів-українців. Реформаторські заходи австрійських просвічених монархів, зокрема цісареви Марії Терези та цісаря Йосифа II, прямо зачепили дві соціальні групи, які зберегли свою руську (українську) ідентичність: селян і унійне духовенство [10]. Що стосується галицького селянства, то найважливішим заходом, що його запровадив австрійський уряд, було різке скорочення панщини і суттєве обмеження зловживання дідичів. Щодо греко-католицького духовенства, то австрійська влада насамперед звільнила його від панщини, зрівняла в правах з латинським кліром, і, що особливо важливо, відкрила низку вищих навчальних закладів, де воно могло здобувати відповідну освіту (віденська греко-католицька духовна семінарія Барбареум, Генеральна духовна семінарія у Львові, так званий "Руський інститут", теологічний факультет у Львівському університеті).

Перші позитивні результати австрійського владарювання в Галичині відчув уже сам А. Ангелович, тому не міг не підтримувати австрійської влади. Він насамперед був українським патріотом, а вже тому, що ним був, не міг бути ворогом Австрії, держави, яка 1772 року взяла на себе політичну відповідальність за історичне виживання галицького українства та його національний поступ. Розуміння цього історичного моменту істини, як нам здається, і зумовило щирий австрійський патріотизм митрополита А. Ангеловича.

Тим часом у згаданій статті І. Франко стверджував, що після 1772 року "нічого не змінилося", а в деяких випадках стало ще гірше [4: т. 27: 133–134]. Навіть у відновленні Галицької митрополії вчений не бачив жодного "доброчинства для національного розвитку Галицької Русі" [4: т. 27: 135]. У дусі російської історіографії І. Франко розцінював віднову Галицької митрополії 1807 року як антиросійську інтригу австрійського двору, який, мовляв, прагнув тим відгородити галицьких уніатів від уніатів російських [4: т. 27: 134–135].

Останні твердження І. Франка, гадаємо, також не потребують якогось особливого спростування. Їх необ'єктивність очевидна. По-перше, коли австрійський цісар Франц I 1807 року дав згоду на відновлення Галицької митрополії, "росій-

ські уніати" (тобто уніати Правобережжя і Волині) вже не являли собою жодного поважного чинника високої політики, бо попросту доживали останні дні. Тільки сліпий не міг бачити, що унійна церква на території Росії ось-ось буде ліквідована, а українці-уніати будуть перетворені на православних малоросів. Що, зрештою, незабаром і сталося. Тому, гадаємо, австрійському урядові йшлося не так про відрив галицьких уніатів від російських, як про врятування того, що можна було ще врятувати: зберегти в єдиній ієрархічно-структурній цілості дві галицькі й одну холмську унійні єпархії і влити в них нове життя. Якщо австрійський уряд і снував якісь політичні плани, відновлюючи Галицьку митрополію, то це зумовлювалося не антиросійськими раціями, а радше антипольськими. Адже це був розпал наполеонівських війн, коли поляки відкрито стали на бік Франції, пославши свої військові формування проти "заборців", і, зрозуміло, проти Австрії. До того ж польські політичні і церковні чинники Галичини тиснули на Відень, вимагаючи підпорядкувати галицькі унійні єпархії, що осиротіли після погрому матірної Київської митрополії в Росії, безпосередньо львівському латинському митрополитові. Це не могло не насторожити віденський двір і посилити в ньому підозріння до поляків. Тому треба віддати належне тодішнім українським галицьким діячам, – а це, здебільшого, були люди церковні, – які вчасно зорієнтувалися в тогочасній політичній ситуації і зуміли використати антипольські настрої в наддунайській столиці, переконавши цісаря Франца I, а за його посередництвом папу Пія VII, в необхідності відновлення самостійної Галицької митрополії.

По-друге, вже той факт, що завдяки відновленню Галицької митрополії Львів став столицею українських митрополитів, – а в місті Лева досі резидували тільки польські і вірменські митрополити, – говорить сам за себе. Завдяки цьому історичному актові українство Львова і цілої Галичини дістало потужний імпульс для національно-культурного поступу. Це стало відчутно вже за два-три десятиліття, коли одне за одним стали займатися вогнища українського національного відродження в Галичині (Перемиський культурно-освітній осередок 20-х років XIX ст., літературний гурток "Руська Трійця" 30-х років XIX ст., тощо), які підготували політичний дебют галицьких українців під проводом Святоюрської гори 1848 року. Без епохи А. Ангеловича, без тих освітніх і церковних реформ, які були здійснені за його активної участі, цей поступ галицького українства був би неможливим. Дивно, як цього не зміг побачити великий І. Франко, який в інших випадках подавав численні приклади блискучого наукового аналізу, об'єктивних оцінок історичних явищ і постатей.

Упереджене ставлення І. Франка до А. Ангеловича, як нам здається, можна пояснити кількома причинами. По-перше, його загостреним антиклерикалізмом, що було загальною пошестю серед тогочасної радикальної галицької інтелігенції, яка перебувала під впливом М. Драгоманова. Нагадаймо, що свої оцінки А. Ангеловича та його епохи І. Франко оприлюднив 1888 року, тобто в час свого найбільшого захоплення соціалізмом і позитивізмом. Цей наш здогад підтверджується тим фактом,

що як тільки І. Франко звільнився з-під впливу драгоманівства, він різко змінив свої погляди на роль церкви й духовенства в національному пробудженні галицьких українців. У розвідці "Азбучна війна в Галичині 1859 р.", написаній 1913 року, він стверджував, що "утворення галицько-руської митрополії в р. 1808" та створення цілої низки вищих навчальних закладів для унійного духовенства у Відні, Львові й Перемишлі стали основним поштовхом для зростання народного шкільництва в Галичині, для значного розвитку мовних та історичних студій серед галицьких русинів, для зародження красного письменства народною мовою і, нарешті, для зміцнення української церкви [4: т. 47: 587]. Подібну еволюцію поглядів пережив І. Франко і в оцінці того, що дала Галичині Австрія, прийшовши на зміну старій струхнявілій Польщі. Якщо 1888 року він, як пригадуємо, писав, що з приходом в Галичину Австрії "нічого не змінилося", а в деяких випадках "стало ще гірше", то вже за десять років у розвідці "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині" (1898) він особливо наголошував на тих радикальних змінах в соціально-економічному житті Галичини, що були викликані реформами цісаря Йосифа II. Ґрунтовно проаналізувавши йосифінські реформи та їх наслідки для галицького селянства, І. Франко визнав: "Перший раз тут від непам'ятних часів прийшлося польським панам побачити границі своєї власті та порозуміти, що за переступлення тих границь по голівці не погладять" [4: т. 47: 33]. Як бачимо, зрілий І. Франко переглядав ті погляди й оцінки, які він декларував у свою радикальну юність. Та підемо далі.

По-друге, маємо підозру, що неприваблівні характеристики, які дав І. Франко галицькому митрополитові, якоюсь мірою були зумовлені призначенням статті, з якої, власне, почерпнуто аналізований тут матеріал. Ми вже згадували, що "Нариси з історії української літератури в Галичині" були написані по-польськи і призначалися для польського читача в Російській імперії. Можливо, саме цим пояснюється загальний антиавстрійський пафос статті. Наша підозра посилюється тим фактом, що І. Франко планував перекласти цю розвідку ще й російською мовою й опублікувати в корінній Росії, про що сповіщав М. Драгоманова в цитованому вже листі від 19 березня 1888 року [4: т. 49: 150]. Знову ж таки, чи не цим можна пояснити деякі реверанси в бік Росії, що подекуди проглядають з Франкових "Нарисів...", і про що йшлося вище? Категорично цього не стверджуємо, а висловлюємо лиш обережний здогад.

І по-третє, на позицію І. Франка міг вплинути також його підхід до оцінки постаті А. Ангеловича. Як нам здається, І. Франко оцінював діяльність галицького митрополита насамперед з погляду його внеску в розвиток народної мови і літератури, а не з погляду його ролі в суспільних процесах того часу – політичних, освітніх, церковних. Невипадково основний закид А. Ангеловичеві І. Франко робив за те, що в часи його митрополитства "від 1809 до 1813 р. не вийшло жодної української книжки, жодного букваря, не видано жодної азбуки" [4: т. 27: 136].

Звичайно, І. Франко мав рацію, коли писав, що "від 1809 до 1813 р." не з'явилося жодної української друкованої книжки. Це гірка правда, але вина в цьому А. Анге-

ловича найменша. На посту галицького митрополита, тобто, коли він міг щось реально зробити, А. Ангелович пробув усього шість років: від 25 вересня 1808 до 9 серпня 1814 року. До того ж йому доводилося діяти серед вкрай несприятливих обставин: безперервні війни, тотальне польське засилля (через польські переслідування влітку 1809 року йому навіть довелося тікати зі Львова), і що найістотніше – практична відсутність української освіченої верстви, на яку він міг би реально опертися в своїх починаннях. Як нам здається, історична місія А. Ангеловича була не в тому, щоб налагоджувати літературну працю на голому місці, а в тому, щоб з часом заповнити це місце освіченими людьми, які б могли взятися за цю працю вже в другому чи третьому поколінні. Тому й віддавав він усі свої сили організації й облаштуванню Генеральної духовної семінарії, "Руському інститутові", "руським викладам" у Львівському університеті. І саме в цьому, на наш погляд, варто бачити найбільшу його заслугу перед українською культурою.

Така наша оцінка ролі Антонія Ангеловича в історії української церкви й культури. Вона, як бачимо, відрізняється від тих оцінок, які дав йому І. Франко. І це цілком закономірно. Адже кожна нова історична доба потребує нового прочитання минулого. Така вже особливість історичної науки.

Література:

1. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. В 2 томах / Пер. з англ. – К., 1994. – Т. 1.
2. Паславський І. Де й коли прийшов на світ Антоній Ангелович. Уточнення місця і дати його народження // Українська Греко-Католицька Церква і релігійне мистецтво [Історичний досвід та проблеми сучасності]: Науковий збірник. – Львів, 2006. – Вип. 4.
3. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. – К., 1999.
4. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
5. Dodatky k velikému Ottovu Slovníku naučnému. – Praha, 1930.
6. Molnár M., Munďaková I. Frankova spolupráca s českou tlačou // Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. Slovanské Štúdie I. – Bratislava, 1957.
7. Ottův Slovník Naučný. Illustrovana Encyklopaedie obecnych vědomosti. – Praha, 1889. – T. 2.
8. Wurzbach C. Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. – Wien, 1856. – Bd. I; Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. – Leopoli, 1862; Головацкий Я. О первом литературно-умственном движении Русинов в Галиции со времен Австрийского владения в той земле // Науковый Сборник, издаваемый литературным обществом Галицко-Русской Матицы. 1865. – Львов, 1865. – Вып. I–IV; Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1880. – Bd. 2; Finkel L. i Starzyński S. Historya uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1894. – Cz. 1; Левицькій И. Прикарпатска Русь в XIX віці в біографіях і портретах єи діятелей. – Львів, 1898. – Т. I. – Вып. 1; Андрохович А. Історія греко-католицької Генеральної Духовної семінарії у Львові: 1783–1810 / Греко-католицька Духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки зібрав о. проф. д. Й. Сліпий. – Львів, 1936. – Ч. II; Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960) / Записки ЧСВВ. – Рим, 1962.

– Т. XIII. – Серія II. – Секція 1: Праці; Паславський І. Антоній Ангелович та його місце в історії української церкви / Львів (1256–2006): Церква й суспільство. Статті й матеріали. – Львів, 2006 (у друці). Скорочений варіант цієї розвідки (без окремих фрагментів і наукового апарату) опублікований у вид.: Жива Вода. Газета Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. – 2006. – № 4–5 (квітень–травень).

Назар Федорак (Львів)

Франкові поетичні інтерпретації середньовічних текстів (німецько-"руський" контекст)

Серед творів Івана Франка особливе місце (не лише в самій системі творчості письменника, а й у його методиці осмислення та способах опрацювання літератури) посідають різноманітні інтерпретації пам'яток світового письменства. Зазвичай І. Франко брався перекладати, переспівувати чи писати на основі тих творів, які були маловідомі або й зовсім не знані для сучасного йому українського читача. Мета таких інтерпетацій могла бути різною (аж до банально популяризаторської насамперед), але сам І. Франко нерідко вважав за потрібне детально пояснити джерела тієї чи іншої власної інтерпретації (чи цілої інтерпретаційної системи, як, наприклад, у випадку зі "Студіями над найдавнішим київським літописом (частина перша)" [6]), метод і резони саме такого методу обробки того чи іншого твору, подати більш або менш широке культурно-історичне тло аналізованої в такий своєрідний спосіб пам'ятки тощо. Робив це або у принагідних передмовах (наприклад, до збірки "Мій Ізмарагд", де, попри заяву про те, що "майже нічого тут нема, що можна було би вважати перекладом" [2: 180], зізнається, що насправді "джерела сотки, тисячі літ отворені і доступні кождому, і здоровому оку й шукати їх недалеко" [2: 180]), або в коментарях, які з тих чи інших причин так і не були надруковані при публікаціях самих Франкових "творів за мотивами" (наприклад, коментар до невеличкої поеми – "половецької історичної саги" – "Ор і Сирчан" [5: 374], або в тексті синтетичних – літературно-наукових – творів на кшталт уже згаданих "Студій над найдавнішим київським літописом" чи розвідки "Найстарші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв." (Львів, 1913), яка не ввійшла до 50-томного зібрання творів І. Франка.

У розвідці "Давньоруські писемні пам'ятки як об'єкт дослідження і джерело творчості Івана Франка" [1] О. Купчинський спробував погрупувати Франкові підходи до творчої роботи з давніми літературними джерелами. Зокрема, на джерельному матеріалі давньоукраїнської літератури (як і зазначено в назві розвідки) сучасний дослідник виокремив п'ять аспектів Франкового "дослідження пам'яток писемності Київської Русі" [1: 131]: 1) "пам'ятка вивчається повністю як окремий